

**О. Яровий, к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка**

ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ЕСТЕТИЧНИЙ ЗМІСТ ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА "ПЕРЕБЕНДЯ"

Народний співець, легендарний Перебендя – хто він?.. Поет любить людей, але тікає від світу. Ліричну філософію Т. Шевченка розкриває автор у даній статті. Його підхід базується на сакральному розумінні поезії: слово – небесний дар і шлях до Бога.

Ключові слова: співець, народ, Перебендя (ім'я), поет.

Народный певец, легендарный Перебендя – кто он?.. Поэт любит людей, но бежит от мира. Лирическую философию Т. Шевченко раскрывает автор в данной статье. Его подход базируется на сакральном понимании поэзии: слово – небесный дар и путь к Богу.

Ключевые слова: певец, народ, Перебендя (имя), поэт.

People's singer, legendary Perebendya – who is he? Poet loves peoples, but run from world. Author exposes lyrical philosophy Shevchenko in this article. His approach base one's arguments upon sacral understanding of poetry: word is sky gift and way to God.

Key words: *singer, people, Perebendya (the name), poet.*

Поети, зрозуміло, є дуже різними: за епохою, за художньою стилістикою, зрештою, за калібром таланту. Але найзагальніше їх можна поділити на дві великі групи. Перша – це поети, які про просте говорять складно; друга – поети, які складне і глибинне розкривають простими словами, що доходять до сердечних глибин і найглибшому інтелектуалові-естету, й простому читачеві "з народу".

До другою групи належить наш перший за величиною український поет – Тарас Шевченко.

Шевченкові образи часто прості, узагальнені до крайньої онтологічної універсальності. В ліро-епічних творах він не вигадує карколомних сюжетів. Багато його сюжетних ліній та мотивів узагалі повторюються. Але, звертаючись до традиції наших давніх книжників, згадаймо, чи твори киеворуської літератури (життя, хождения, повчання) читалися для того, щоб стежити за сюжетом? Ні. Це не сучасний детектив, не читання для розваги. Читали для того, щоби "впізнати знане", пережити знову звідані колись почуття, стани, захоплення і замилювання, оту високу "анагогію", за Блаженним Августином (вищий стан сприйняття твору – після буквального, метафоричного, алегоричного...). Це був певний момент впізнавання Божества, якщо виводити поезію із Абсолюту, із вищого Духу, що рухає помислами співця. Як свідчить історія культури, на співців колись і вчили... (Ще раніше, до існування літературних інститутів чи спеціальності "літературна творчість".) У давньому Ізраїлі були т. зв. пророцькі школи. Зрозуміло, що вчили в них не пророкувати, а йшлося про виховання майстрів складати гімни та інші релігійні піснеспіви. У традиціях світового Сходу (та й не тільки, – але Схід найдовше цю традицію зберіг) поет підносився вище звичайних людей, вище землі. Поет має справу зі Словом, а Слово – це сфера сакральна, воно пов'язане з особливим часом і особливим простором. У сакральному часі оживають давно минулі події, вони, хоча й закінчилися, але продовжують існувати поруч, наснажувати дух поколінь.

Шевченків "Перебендя" – не такий простий, як може здатися на перший погляд.

Т. Шевченко успадкував сковородинівський нахил до двох важливих митцеві речей: 1) до суспільної відособленості, творчого

"продуктивно замкнутого" індивідуалізму та 2) до підтвердження проголошених доктрин власним буттєвим досвідом-прикладом. Якщо Г. Сковорода проповідував "задоволення малим", то так – аскетично! – й провадив своє життя. Маючи за плечима у торбині сопліку та Біблію, мандруючи Україною, живучи у друзів, не переймаючись турботами про хліб насущний, – подібно до біблійних польових лілій, яких Бог одягає краще від царя Соломона, чи птахів небесних, які "не мають комор та житниць", а проте знаходять поживу. Чи для людей співає Перебендя? Ні. Не тільки. Він звертається до всієї природи, він звертається до Небес, співає для піднесення власного духу, співає, бо не може не співати. І в цій словесній творчості, яку краще назвати "служінням", зовсім не передбачається (як обов'язковий) сприймач – людина. Поет сіє зерна слова; той, кому буде потрібно, прийде і споживе їх, візьме собі на користь.

Буття мандрівного кобзаря парадоксальне. З одного боку – йому дякують люди: "він їм тугу розганяє, хоч сам світом нудить..." [1, 23]. Але тільки наприкінці поезії відкривається несподівана істина, що кобзар інколи "потурає" людському, вимушено спускається до рівня побутової свідомості з її вимогами "потанцювати – поплакати", до нижчого рівня емоційного сприйняття, до смаків, як би ми тепер сказали, *публіки* – для того, щоб люди "не цурались". Бо й він людина. Так краще і йому, і людям. Тому що якби вони знали справжні глибини співцевого серця й обшири його думки, то, будучи зв'язані своїми земними турботами, розцінили б його, як "юродивого", ненормального, кажучи сучасною мовою. Власне, таке часто бувало і зі святими: в силу обмеженості, свого нерозуміння люди все неясне (і вище за своє сприйняття) проголошують аномальним, чужорідним, відторгають його.

Т. Шевченко не самотній у специфічних порадах до свого співрозмовника і старшого колеги, "батька Перебенді".

П. Куліш також пише у вірші "Поетові", щоправда, значно пізніше:

*Кобзарю! Не дивись ні на хвалу темноти,
Ні на письменницьку огуду за пісні,
І ласки не шукай ні в дуків, ні в голоти:
Дзвони собі, співай в святій самотині [4, 240].*

А епіграфом до цього вірша П. Куліш ставить рядок О. Пушкіна, що випередив у цій темі і його самого, й Т. Шевченка:

Поет! Не дорожи любовію народной.

Нам, людям, які звикли вкладати в слово "народ" піднесені значення, важко погодитися з такою категоричністю. Але тут "народ" виступає символом черні. Чернь може бути і письменною, і вченою; її етичні якості (точніше відсутність таких...) є перешкодою до розуміння тих духовних висот, про які говорять справжні поети, обіймаючи своїм словом турботи, болі цілого світу. Але хіба тільки турботи й болі? Його красу й розмаїття, які буденна душа часто не помічає.

На початку вірша подаються побутові подробиці життя кобзаря. "Попідтинню сіромаха / І днює й ноче"; в нього немає житла, він бездомний блукалець-сирота. "Нема йому в світі хати, / – Недоля жартує / Над старою головою, / А йому байдуже..." Тугу, життєву невлаштованість, яка для когось би стала трагедією, що перекреслює всі життєві позитиви, Перебендя "розганяє" за допомогою пісні та передзвону струн. Поет перераховує народні пісні ("Горлицю", "Гриця", "Веснянку" тощо), псалму про біблійного Лазаря – саме того, що лежав біла обійстя багача, і йому перепали тільки крихти від бенкету, а собаки лизали його рани. Згадаємо, що цей Лазар опинився в раю, "на лоні Авраамовому", в той час як багач, який особливо і не грішив, але просто "світло веселився на повсякчас", опинився в пекельному полум'ї. Біблійна мораль тут прозора – людина, яка перенесла в цьому світі страждання, у житті майбутньому має компенсацію, вітиху, вічне блаженство. І відповідно до цього – розуміємо і розплату за "пропалювання" життя. Воно обертається неможливістю втамувати свої укорінені пристрасті там, де відходять, зникають і тіло, й земні, тілесні насолоди. Перебендя знаходить рай у власних піснях; в тому, що веселить ними душу собі і слухачам. У його сприйнятті це переживання позазвичайне; духовна праця, творче життя – в них він бачить сенс власного існування. У його пісні оживають давно минулі історичні події, які не втрачають своєї трагічної актуальності. "...Щоб те знали, / – Тяжко-важко заспіває, / – Як Січ руйнували..."

"Щоб те знали..." – дуже важливий момент. Свого часу Віктор Шкловський, представник школи формалістів, сказав значущу фразу: "Мистецтво оновлює пам'ять людства". Відповідно – і пам'ять нації. Мистецтво, література, серед іншого, несуть функцію збереження, закріплення традиції. Отже, "щоб те знали" – постійне нагадування. Сакральний час Перебенді можна порівняти із зубчатою меншою шестірнею, яка зчеплюється з іншою, великою шестірнею – Вічністю, в якій існують події, що на землі давно відійшли в минуле. І "в місці зчеплення", під струнами кобзи від його голосу події оживають: знову *проживаються* слухачами. Зберігається пам'ять, триває лінійна історична напруга духу, не переривається онтологічний шлях народу.

Співець Перебендя оточений українськими реаліями. Та це – універсальний образ співця, який зрозумілий читачам різних культур.

Образна орнаментация вірша не є надміру вигадливою, часто в дусі фольклорної стилізації. Степ – "як море широке, синіє"; "сивий вус", "стара чуприна", вітер, який і сам хоче прилягти покірною істотою та послухати, "як кобзар співає"... Але найскладніші речі криються саме у простоті.

*А думка край світа на хмарі гуля:
Орлом сизокрилим літає-ширяє,
Аж небо блакитне широкими б'є... [1, 24].*

Свого часу Марієтта Шагінян у книзі "Тарас Шевченко" дивувалася майстерності цих рядків. Тут не вжито слово "крила". Засіб еліпсису пропонує читачеві самому відчутти цей феномен "крилатості" у рядках. І незримі, проте від того не менш відчутні, *крила* продовжують існувати. Чому? Бо до них відсилає нашу думку кілька слів: орлом, ширяє, небо, широкими... – пов'язаних із летом.

На широкому світі немає місця тому, хто весь широкий світ обіймає своїм серцем; "тому, хто все знає"; "тому, хто все чує". Зір і слух, всі чуття кобзаря-співця загострені. Він говорить із небом, сонцем і хмарами, запитує у чорної гори: "Чого ти німа?". Знову піднімається на небо, знає найнезбагненніше: "що море говорить", "де сонце ночує"... І саме тому, що незвичайна людина знає таємниці світу, "його на сім світі / Ніхто не прийма".

Вірш перейнятий глибоко укоріненим у Т. Шевченка мотивом сирітства. Сироті скрізь чужина. Юрій Барабаш писав: "У перші роки (перебування в Петербурзі; а "Перебендя" написаний 1839 року, двадцятип'ятилітнім поетом. – О. Я.) опозиція – "батьківщина – чужина" втілюється Шевченком чи не найчастіше у парній структурі: "рідні люди – чужі люди" та в метафорі "сирітства", що можна пояснити переважанням у цей період інтимно-ліричного, суб'єктивного початка, почуття самотності, неприкаяності... "Чужі люде" ладні "насміятися" і "прогнати", недарма від них у святі моменти творчості і натхнення ховається "в степу на могилі" кобзар Перебендя – "щоб люди не чули, бо то – Боже слово" [2, 406]. "Боже слово" незрозуміле тим, хто шукає тільки зовнішнього, живе "зовнішнім життям" без натрудження душі.

*Його на сім світі ніхто не прийма;
Один він між ними, як сонце високе,
Його знають люде, бо носить земля...* [1, 24].

Людам здається, що вони знають Перебендю. Вони бачать зовнішню оболонку, "річ для нас", за І. Кантом. Але внутрішньо – висота польоту поетової душі прихована від них. Це – поезія на рівні святого спілкування з Богом, а цей незримий масі діалог завжди викликає насмішки і незрозуміння профанної частини суспільства. "А якби почули, що він, одинокий, / Співа на могилі, з морем розмовля, – / На Божеє слово вони б насміялись, / Дурним би назвали, од себе прогнали. / Нехай понад морем, сказали б, гуля!" [1, 24].

Вигнання поета – річ у всі часи поширена. Цей рядок вільно чи невільно відсилає нас до долі Овідія – вигнанця у далекий морський край із благополучно-блискучого Риму, та й до подібної долі самого Тараса Шевченка. Можна, безперечно, говорити про автобіографічні переживання, які лягли в основу цього образу.

Геній – завжди самотній. Якщо геній не самотній, то це – тільки талант...

Схвально ставиться автор до вибору героя:

*Добре єси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати-розмовляти*

На могилу ходиш!

.....

*...та виспівай,
Щоб люде не чули.*

І тут же дає пораду безвинного, безхитрісного маскування:

*А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий [1, 24].*

Іншими словами: можеш погратися у піддавки, показати, що нібито ти живеш за законами цього суспільства, звичайніший за звичайних. Грай з ними "Горлицю", та згадуй і давні події: і так непомітно ти їх навчаєш, хоча вони й не підозрюють про це; та співпроповідь осідає десь глибоко у їхніх душах, пригадуючи істиннолюдське, будячи національно-цінне та етично-високе...

Тільки щирі сльози, які звідані самим співцем, можуть переплавитися у слова, які викличуть сльозу і на очах "благополучних" (або й не дуже, але – заколисаних житейською суєтою) слухачів. Сам Т. Шевченко, будучи вулканом пекучої, щиронепідробної емоції, акумулятором горя народного і болів уселюдських, міг викликати таку реакцію, як і його герой-кобзар.

...Життя не однорівне, і справжній митець ніколи не буде односпрямованим, закріпленим, без шукань, метань і кострубатої єдності часто антагоністичних протилежностей. Геній живе в пошуку, в екстремумах переживань. І дуже часто саме протилежні емоції розривали поетову душу. Ця неоднозначність душі віддзеркалилася у широковідомих словах, які знані нам з дитинства, які кілька разів у різних варіаціях повторюються в поезії, про яку говоримо:

*Отакій-то Перебендя,
Старий та химерний.
Заспіває весільної,
А на журбу зверне [1, 24].*

На закінчення хочемо звернутися до спогаду одного маловідомого знайомця Тараса Шевченка, а саме Бориса Суханова-Подколзіна, який у підлітковому віці брав уроки малювання в художника-академіка. В 1885 році він опублікував "Воспоминания о Т. Г. Шевченке от случайного ученика" на сторінках журналу "Кіевская старина". Мемуарист дожив до початку ХХ століття. А на той час – був військовим, дослужився до полковника... І ось що він говорить про вплив Тарасової музи на людей навіть чужомовних, і навіть не дуже, скажемо так, "ліричних":

"Бывали такие случаи, что он подзовет меня, и тихим, добрым таким голосом начнет читать не вполне понятные для меня малорусские стихи..." Автор говорить про свої "ограниченные познания в этом языке", проте продовжує: "Тем не менее, я готов был плакать как ребенок, так уже жалостно, припевисто, нежно выходили эти стихи из уст Кобзаря". Очевидно, одного разу йшлося про вірш "Сон" ("На панщині пшеницю жала"), бо далі автор спогаду пише: "За декламацией иногда следовало пояснение самой темы. Так, например, однажды сюжетом стихотворения был сон крестьянской матери, что послужило поводом к длинному рассказу о том, как живут бедные крестьяне, как плохо им живется" [3, 233].

У невеликому за обсягом творі, який часом звучить із пісенною, фольклорною простотою, по-народному – щиро, прозоро, ми знаходимо промені глибоких філософських тем і понять. Чому митець часто такий далекий від людей, хоча вміє досягати близького з ними контакту?.. Вміє, та не хоче... Тому що він має співрозмовником самого Бога. Він розуміє у Книзі світу те, чого часто не можуть прочитати навіть наймудріші "письменні": діалектику радості й журби в земному існуванні, розмову життя і смерті, вічність і минуще... Він "один, як сонце високе" – як сонце, живодайний, але не може перейти певний кордон-відстань, бо інакше люди не зможуть витримати "полум'я", яке він носить у собі. Дуже точно порівняння із сонцем: надмірне віддалення від нього погрожує холодною смертю, наближення – опіком; в даному випадку – від духовного вогню. Отже, митець – уособлення потужного життєдайного, духовного світла, носій вселенської рівноваги, людина, "краща, ніж ми", хоч Аристотель це писав з іншого приводу – говорячи про героя трагедії.

Так, існування справжнього поета, особливо великого, наділеного Божими "глаголами", близького до пророцького служіння – чи не завжди... трагедія. Але трагедія світла й оптимістична. Трагедія, в якій саме життєве страждання обертається радістю – радістю спілкування з Богом-Словом, радістю священного словесного піднесення до пренебесних висот.

1. *Шевченко Т.* Усі твори в одному томі. – К., 2006. Далі цитуємо твори Т. Шевченка за цим виданням. 2. *Барабаш Ю.* Вибрані студії (Сковорода. Гоголь. Шевченко) – К., 2007. 3. *Біографія Т. Г. Шевченка за слогадами сучасників.* – К., 1958. 4. *Куліш П.* Твори: В 2-х т. Поезія. – К., 1989.